

I. PÜSPÖKI JELENTÉS

1922. október 21.



Ravasz László (első sorban balról a második) 1922-es ócsai villámlátogatása alkalmából – „Csak futólag említem meg, hogy a két körúton kívül meglátogattam Ócsát, gyönyörű árpádkori templomának ismertetése céljából Möller Károly műegyetemi professzor úr által odavezetett kirándulás alkalmából.”

Nagyméltóságú Elnök Úr!
Főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlés!

Ovidius elbeszélése szerint, midőn Deucalion és Pyrrha, az irtóztató özönvíz után a kihalt, iszapba fült földre újra ráléptek: remegő kézzel emelték fel a földről a halottak tetemkeit s hátuk mögé dobták. És íme, a lehulló csontok új, erős emberekként, a régiekhez méltó nemzedékként szökkentek talpra. Folytassuk ezt a míveletet mi is s emlékezzünk meg halottainkról, tudván azt, hogy a mi Megváltónk él, ki utoljára a mi csontjaink felett megáll és végrehajtja hármas csodáját: a magához szólított lelkeket megfényesíti és bevezeti sok hajlékai közül abba, amit számukra elkészített; omló poraikat dicsőséges testbe feltámasztja ama napon; végül üresen maradt helyükre új embert küld s benne közli mindenre elégséges erejét. Három galambösz fej hiányzik sorainkból, akiket oly jól esett körünkben látni, tudni. Gróf Dégenfeld Lajos urat 1922. január hó 7-én kísértük ki a sziráki kastélyból utolsó útjára, a családi sírboltba. Négy évtizeden át volt a vértessaljai egyházmegye gondnoka, 46 éven át az egyházkerület tanácsbírája s mindig ugyanaz volt: bölcs és vidám, gondos és nemes magyar úr. Patriarchalis lényében volt valami magányos vonás, puritánságában sok előkelőség, derült életfelfogásában sok komolyság s talán ez ellentétek tették egyéniségét olyan harmonikussá. Legyen pihenése csöndes, emlékezte áldott! – Időrendben a második, de méreteiben a legnagyobb halottunk *Szilády Áron*, halasi református pap, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság rendes tagja, utolsó képviselője annak a nagy generációnak, melynek tagjai a dunamelléki egyházkerület szolgálatában fényeskedve, egyszersmind művelődéstörténetünk klasszikus hőseivé nőttek. Ahol olyan tanárok termettek, mint Arany János, Gyulai Pál, ott teremhetnek olyan papok, mint Szilády Áron. Nagysága kinőtt a jelenkor kereteiből s már életében történelmivé vált. Egy magyar kálvinista vidéki pap, akit a göttingeni egyetem tiszteletbeli doktorává választ, olyan jelenség, amelynek párjáért századokra kell visszamennünk. Szellemi alkatában két ritka vonás egyesült: egyike volt a legpontosabb részletbúvároknak és a legátfogóbb, egyetemes elméknek. Elsőrangú tudós talentum, akiben teremtő költői lélek lakik s ezért nem tudjuk, filigrán¹ akribiáját² csodáljuk-e, vagy nagyszerű intuícióit, amelyekben megragadta és tolmácsolta koroknak, népfajoknak a lelkét. Tipikus magyar tudós, aki nemcsak egy parányi zúgnak a briliáns ismerője, hanem az egész szellemi életnek egyik született zászlósura. Aki csak fészken látja a sast, nem ismeri; az ismeri, aki röptét követni tudja. Annál, amit megírt, csak az nagyobb, amivel adós maradt; igazságainál csak tévedései tanulságosabbak. Nemzedékek fognak belőle élni s mikor felélték szelleme ajándékait, tárul elibénk annak fogyhatatlan gazdagsága. Zárkózott, titokzatos egyénisége nyomasztólag hatott a környezetére; nem volna jó a földre szállott ércszobrokkal parolázni, verekedni, tolongani. Rá is elkövetkezett az öreg Toldi tragikumja: robusztus ereje átcsörtetett a fiatal geszten s magányos nagysága szinte pusztító elemi erővé vált. Nehéz jó pásztornak lenni annak, akiben egy oroszán lakik s a Luther lelke jó vulkánt gyújtani, de nem jó kazánt fűteni. Isten kegyelmes volt hozzá s napja akkor tűnt el az örök-kévalóság kék hegyei mögött, mikor haragja bíborában égve legnagyobbnak látszott. „Bár sugarait itt hagyta nekünk: könnyezve nézzük, hogy a nap – letűnt”. Merüljön alá az örök irgalom vizeiben s támadjon fellegettelen, villámtalan, örök hajnalra. – A harmadik „vén” a galamböszhajú, üdearcú *Kovácsy Sándor*, a pesti egyházközség főgondnoka és kerületünk tanácsbírája. Huszonöt éven át szolgálta

¹ itt: könnyed

² pontosság, szabatosság

az ország legnagyobb egyházközségét s közkatona sorból vezérségig vitte. Tetőtől-talpig gyakorlati és akaraterember volt. Elmélet, dogma, világnézet nem kötötte, csak jó ösztöne és lelkiismerete; a jogi formulákat nem nézte sövénynek, nem vette és vetette törnek; a gordiusi csomókat egy-kettőre felgombolyította; nem paragrafusokkal, vagy tekintélyekkel igazolta magát, hanem eredményekkel. Kemény ellenfél volt, tehát hű barát tudott lenni; nem volt diplomata, tehát mindenki tisztában lehetett vele; az egyházat anyagilag akarta felvirágoztatni, tehát a lélek tüzeit indirekte jobban táplálta, mint sokan, akik olaj nélkül akarnak lámpásaikkal világítani. A kritikának nem volt hatása rá, mert csak lelkiismeretére hallgatott. A lelke vasláda volt, amit nem lehetett betörni; felvérzett a kéz s kitört a szerszám, amelyik ráütött; de akinek volt kulcsa hozzá, – s egy meleg, jó szó már az volt – bármikor feltárhatta s elgyönyörködhetett gazdagságában. Értékes typusa a magyar lateinernek³, aki egyéni kiválóságával vagyont, rangot szerez s élete javát ingyen egyházának szenteli. Patrónus lón, a munka és példaadás patrónusa. Odafönn találja meg méltó jutalmát s egyéniségéből vessen ki az Úr minden földi, gyarló elemet, a szerinte valót pedig dicsőítse meg. – Nem volt ugyan egyházkerületi közgyűlésünknek alkotó tagja, de mindnyájunknak bölcs oktatója Földváry László váczhartányi pap, ez a puritán szomjas bűvár, a másszor volt dolgok kutatója és egyházkerületünk történetmondója. Volt valami prófétai az ő múltat kutató szenvedélyében; áldjuk meg hát azt a pillanatot, amidőn két emberöltő erőltető nézése után a szemtől-szembelátás birodalmába érkezett. Gondolatban tegyünk egy cypruságot a derék szabadkai lelkész: Barsy László korai sírjára és sorozzuk a nevét hősi halottaink közé. Hadd vonuljanak el emlékezésünk fátyolán drága halottaink árnyékai: Sikó Ernő nagypalli, Bajó Károly gordisai, Torcnyai József drávafoki, Fejér Ambrus okorági, Szigeti József csarnotai, Kiss József kákicsi, Széles Áron bajai, Tóth József gyömrői lelkészek és dr. Dósa Zsigmond halasi vallás-tanár. Áldott emlékezetük!

Amint az örökkévalóság távlataiból hazafelé tartunk s visszaérkezünk az Isten szántóföldjéről, a temetőből a magunk barázdái közé: egy név és egy dátum áll elénk öröm és hálaadás alkalmául. Az idén húsz éve, hogy egyházkerületünk nagyméltóságú Főgondnokát: Darányi Ignác úr Ő Excelenciáját világi vezéréül pajzsára emelte. Azóta már a negyedik püspök tapasztalja mély és harmonikus egyéniségének áldásait, amiket ő mint munkatárs, barát, ellenőr és inspirátor nemes szerénységgel, de hathatós érvénnyel közölni tud. „Peragit tranquilla potestas quod violenta nequit”⁴ írta mottóul Toldy Ferenc irodalomtörténetének homlokára, midőn az az elnyomatás korszakában a hajnalcsillag igénytelenségével, de a hajnalcsillag ígéreteivel megjelent. Tranquilla potestas⁵ az ő vezéri pálcája is. Van-e szelídebb valami a májusi napfénynél, de van-e, ami hatalmasabb? Őnagyméltósága fényűzésből elrejtí erejét: nem erőszakol, – belsőleg motivál; nem parancsol: meggyőz az igazságával; nem kényszerít, hanem szuggerál, egyszóval: nevel. Sohasem nehezedett rá senkire, de még mindenkit emelt; nem a hatalmában bízott, hanem az igazságában. Nagy politikai művébe egy csomó pásztori elemet vitt bele: úgy akarta jobbá tenni a magyar földet, hogy jobbá tette a szíveket; azért nagy ember, mert látta, szerette, gondozta a kis embereket. Egyházi működésébe viszont belevitte államférfiúi pályájának nagy képességeit és tanúságait: a parlamentarismus eszményi felfogását s a közéleti munka előkelő, klasszikus technikáját. Észrevétlenül is alkot s akkor is érettünk dolgozik, mikor fáradtságát pihenni látszik. Most 10 esztendeje, hogy e teremben, élete egyik legnagyobb egyházi alkotásának elkészültekor egyházkerü-

³ szabad foglalkozású értelmiségi, latinos műveltségű ember

⁴ „Mit erőszakkal nem, csöndben és halkán munkálva véghezvihetünk.” (Claudinus)

⁵ itt: csendes erő

letünk meghajtotta előtte a zászlót; illő és kedves megemlékezni e kettős dátumról most, mikor tíz év bizonyosságai után még jobban látjuk a mester és műve nagyságát. Köszöntsük őt az Ábrahámnak szóló igével: Megáldalak téged és áldás leszesz. Legyen még sokáig áldásunk!

Itt kell beszámolnom arról a felejthetetlen ünnepről, amelynek keretében 1922. január hó 30-án üdvözlöttük az egyházkerület és a református magyar társadalom nevében Szilassy Aladár egyházkerületi tanácsbíró úr Ő Excellenciáját 75-ik születésnapján. Szilassy Aladár úr lelke úgy belenőtt egyházi életünk utolsó emberöltőjébe, a legnagyobb eredményekbe és a legkisebb részletekbe egyaránt, hogy éppúgy nem lehet elválasztani azoktól, mint az igazi háziasszonyt tűzhelye kicsiny és nagy tárgyaitól és személyeitől. A falakba az ő verítéke, ízlése, munkája van beleépítve, az írásos dokumentumokon ott ég az ő tiszta és igaz lelkének sok titkos jegye; megoldott nehézségek hallgatag vallomást tesznek bölcsességéről. A gyermekek és a jobb ifjúság mosolyában az ő lelke néz reánk; intézményekben segítsége vált testté; példaadása észrevétlen befolyásol és rábír új meg új embereket és senki sincs, aki ne lenne adós neki biztatásért, tanácsért, segítségért, személyes szolgálatért. Világi létére az ő hangtalan egyénisége ma Magyarország egyik legkülönb református lelkipásztora és egyik legeredményesebb igehirdetője. Milyen gazdag és áldott az a kéz, amelyik nekünk adta őt; mennyi bizalommal kérhetjük, hogy tartsa meg őt sokáig nekünk!

A jubileum hangulatában üdvözljük egyházkerületünk egyik legrégebb világi tanácsbíráját: dr. Ballagi Aladárt történetírói pályafutása 50 éves évfordulóján. Ballagi Mór fia bárhol égetné is lelkét, mindig a mi fiunk maradna. De Ballagi Aladár tudományos munkássága azért is kedves nekünk, mert széles látóköre, philosophiai átfogásai és a korok lelkét megérintő szelleme őt igazi protestáns történetíróvá tesz, aki a történelmet örök emberi értékek morphológiájának⁶ nézi s múltlátásába épen ezért mindig valami próféta elem vegyül. Az a legprotestánsabb történetíró, aki a legigazságosabb s akinek ethikai mérővesszője a legmagasabb. Büszkén és hálásan köszöntsük őt!

Új arcokat nem üdvözlünk itt ez alkalommal, de igen régi munkatársaikat új tisztségben. Ezek közül az első helyen dr. Jalsoviczky Sándor úr Őméltóságát, a kecskeméti egyházmegye ültetett a gondnoki székbe. Programbeszéde teljesen hű képét adja az ő nemes és értékes egyéniségének: széles látókörének, emelkedett szellemének, nagy tudásának és buzgó hitének. Szavaira a példaadás aranypecsétjét ütötte rá azzal, hogy százezer koronás alapítványt tett félig a theológia, félig a nagykorosi tanítóképző számára. Régi szeretettel üdvözljük őt, aki mindig új hálára ad alkalmat s kérjük Istent, sokáig táplálja lelke által az új gyertyatartóba tett régi lángot.

Itt kell megragadnom az alkalmat, hogy kerületem osztatlan örömeinek adjak kifejezést Petri Pál Őméltóságának a protestáns ügyek államtitkárává történt legmagasabb kinevezése fölött. Nagy intelligenciája, hithűsége, eddigi szolgálata, puritán egyénisége minden református emberben azt a meggyőződést kelti, hogy ilyen a nem látszatra dolgozó, keveset beszélő, tenni tudó protestáns kultúrpolitikus. Mennyivel több okunk van az öröme nekünk, dunamellékieknek, kik őt, a Petri Elek fiát s a Török Pál unokáját, egészen a magunkénak vallhatjuk. Egyházunk anyai büszkeséggel tekint fiára s anyai szívvel bízik a fiú hűségében és hálájában!

Amily örömmel tölt el a Petri Pál megérkezése, épen olyan nyugtalanságot okoz a másik, adminisztratív államtitkárnak: Dr. Imre Sándornak gyors szabadságolása. Reméljük, hogy rövid időre kell nélkülöznünk fontos őrhelyén ezt a kiváló férfiút, az egykori református tanárt, ma az ország egyik lejelesebb, legnemzetibb és legethikusabb kultúrpolitikusát.

Kitekintve jó szomszédaink, atyánkfiai portájára, két név köti le a figyelmünket. Meskó László ny.

⁶ Itt: alakulás, formálódás

államtitkáré az egyik, akit ez év tavaszán választott meg a tiszai ág. hitv.⁷ evangélikus egyházkerület felügyelőjévé s pár hónap múlva annyi szép reménye romjain át kísért ki a temetőbe. Íme, midőn áldásunk utolérné, már könnyeink is megérkeznek koporsójára. A másik név a Kis Istváné, akit a csonka dunáninneni egyházkerület választott püspökké. Köszöntsük őt szeretettel, megemlékezvén az ígéret-ről: neked adom a földet, amelyet örökségül bírtak a te atyáid.

Egyetemes Konventünk múlt évi működéséből – elhagyván azokat, amelyek külön tárgyakként szerepelnek munkarendünkön – ki kell emelnem három dolgot. Egyik a lelkeszi nyugdíjaknak és a lelkészözvegyi járulékoknak tízszeresre való emelése. A mai idők mindennél jobban bizonyítják, hogy az anyaszentegyház anyagi bázisát csak a hívek áldozatkészségének élő tőkéje adhatja meg. Hol van most az, aki járadékokból, kamatjövedelemből meg tudna élni? Hatalmas leckét ad az idő arról, hogy a Gondviselés ténye a legreálisabb világgazdasági törvény. Csakhogy a Gondviselés olyan tőke, mely az áldozatban képes kamatozni. A papi nyugdíjasokról és özvegyekről sem lehet a nyugdíjintézet által gondoskodni. A megoldást Jakab apostol mutatja, mikor így szól: „A tiszta és szeplőlőnélküli istentisztelet az Isten és Atya előtt ez: meglátogatni az árvákat és özvegyeket az ő nyomorúságokban” (Jak. I. 27.), amihez Pál ezt fűzi: „Mindenkivel jót tegyetek, kiváltképen a ti hitetek cselédeivel.” (Gal. 6. 10.) Nem győzöm eléggé hangsúlyozni, hogy papi özvegyeink nyomora tőlünk kéretik számon s kívánám, keseredjék meg szánkban a kenyér, míg éhezők vannak ezek közül! Nem tudom eléggé dicsérni az egyházmegegyék derék kezdeményezéseit, amelyek máris szép eredménnyel jártak s rámutatnak, hogy egyöntetű és országos rendezéssel milyen nagyszerűen lehetne ezt a kérdést megoldani a gazdasági helyzet konszolidációjáig! – A másik nagyjelentőségű dolog volt a protestáns tábori püspökség megszervezése s református részről az első betöltés alkalmára szóló jelölés megejtése. A ritka egyértelműséggel s felelősségünk teljes tudatában megejtett jelölés kezkesedik arról, hogy ez a nagyfontosságú, reprezentatív állás jól lesz betöltve. Örömmel tölt el, hogy ez a tisztán egyetemes szempontot tartó jelölés kerületem két kiváló papját sorozta be. Harmadik fontos műve volt a Konventnek az, hogy kimondotta a belmisszió bizottságok szervezését konventtől le az egyházközösségéig s ezzel egy döntő lépést tett arra felé, hogy egyházi közéletünk centrumában a lelki megépítést, az egy szükséges dolgot helyezze.

Mielőtt áttérnénk egyházkerületünk szorosán vett belügyeire, lélekben zárandokoljunk egy oltárkőhöz, amelyet régi dicsőségünk repkénylevelei borítottak el, most titkon sírt könnyek ezrei haramtoznak be. Bethlen Gábor főiskolája Nagyenyeden október első napjaiban ünnepelte alapításának háromszázadik évfordulóját. Eszünkbe kell vennünk, mit jelentett nekünk háromszáz éven át az az iskola, mely kegyes alapítójának szavai szerint azért fundáltatott, „hogy Isten nevének dicsőségét terjeszteni, országunkban a szabad tudományok gimnáziumait létesíteni s a növendékkorúakat oktatni lehessen”. Mint egy óriási lelki szűrő, szívta fel a néplélek szűz talajából a legértékesebb elemeket s azokat szellemével átítatva, kiművelve bocsátotta vissza a nemzet szolgálatába. A Bethlen Gábor távolba tekintő szelleme arról is gondoskodott, hogy az ő neveltjei egyetemes, de személyi és örökös nemességet nyerve, leszármazóikkal együtt, beleidegeztessenek az élő nemzetbe, a nemességbe. Hány fényes neve van a magyar kultúrtörténetnek, amelyre az aranymárkát a Bethlen-kollégiumban nyomták rá. Mennyi vihart látott már ez az intézet; dúlta fel török-tatár, égette fel német és oláh; vagyonát elkobozta az erőszak, – de főnixként élemedett meg mindig hamvaiból. Tövisek közé plántált liliom volt, amelynek töve a vérázott magyar földbe nőtt bele, de virágos szárai túl értek a magyar határokra. Párizs-Pápai kérő szavára angol áldozatkészség mentette meg, amire egy század múlva azzal felelt az intézet, hogy

⁷ ágostai hitvallású

Kőrösi Csoma Sándort adta az angol világmisszióknak. Most újra ott áll ez az intézet vagyonától megfosztva, mint a magyarság elpusztítására hozott földbirtokreform áldozata s a negyedik századba a lét és nem lét küszöbén át lép. Gondoljunk reá szeretettel és áldással s ne feledjük el az abiturusoknak⁸ adott nemesi oklevél paroláját: *Arte et Marte dimicandum!*⁹

Egyházi törvényeink a püspök kötelességei között az egyházmegyék látogatását emeli ki. Az elmúlt évben két egyházmegyében tettem látogatást: a felső baranyaiban és a tolnaiban.

Baranyába a felszabadulás örömeinek friss perceiben mentem, hogy a szerb megszállás, kommunizmus és belső megerőtlenedés által megkísértett, sőt sokhelyt megrontott néplelket felemelni és szárnyra keltetni segítsem. Sok helyütt még el sem hervadtak Magyarország kormányzójának útjára szórt virágok, kevés helyen még volt alkalmam átélni a felszabadulás viharos örömeinek utórezgésein is hatalmas érzelemhullámaikat. Megilletődve jártam a magyar reformáció klasszikus földjén s hallgattam a kövek kiáltásait, a nagy emlékezések ihletéseit. Utamon zengett a zsoltár s harsogott belőle a Sztárai lelke; nem is tudnak sehol úgy énekelni, mint Baranyában. Megrendül a magzat az anyaméhben e zsolozsmába szűrt mennydörgés gigászi kinyújtózkodására s viharvert arcok sötét foltjain átüt az a szeráfi vonás, amit a két van Eyck testvér tudott megfesteni a híres genti oltárképen. De a hajdani dicső múltból csak ez az emlék maradt meg, mint ahogy a rengeteg öle még sokáig zúg, ha tova is száguldott már a vihar. Ne adja Isten, hogy kezdjen elhalni ez a zsoltár! Pedig a jelek erre mutatnak. Zrínyi dala jut eszembe:

*Más faj állott a kibunytt helyére
Gyöngye fővel, romlott, szívtelen.*

Baranya népét két kórság pusztítja: a díjvelharc és az egyke. Amíg az állami támogatásra való berendezkedés során el nem következett az adócsökkentési segélynek sokszor a népakarat és a gyülekezeti életosztón ellenére való behozatala, Baranya földje fehér kenyeret termelt az Úr szolgái számára. De mióta egy ecclesia pressa¹⁰: a vérbe, könnybe tepert magyar református egyházban behozatott az a lényegében gyülekezeti és életellenes gondolat, hogy az egyházi adót az állam fizesse: a Sátán megvetette a lábát ezen a földön. Világos lón, hogy a lelkipásztorok a pénz mai értéke mellett 3-4 ezer koronából nem élhetnek meg, nem élhetnek meg annak a tízszereséből is. Bornemissza Péter hányattatásainak tarka során sűrűn változó gazdáinak „victus et amictus”¹¹ szavakban foglalta össze díjveligényét, már pedig a 30-40 ezer korona nemhogy ruházatot, de egy-két hónapra való élelmet is alig ad. Az egyházmegye még a megszállás alatt az 1908-ik díjlevelet állította vissza s felhajtására az akkori politikai hatóság jogsegélyét itt-ott igénybe vette. A világháború alatt és a kommunizmus miatt hitetlenné vált nép, miután lelkében elszakadt az a szál is, amelyik eddig az egyházhoz fűzte, de amelyik csak a szélcsendben képes lehorgonyozni az élethajót s nem a viharban: az új civilizációban balgató fővel annyira sem érezte papja nélkülözhetetlenségét, mint egy falusi lódoctorét, ennél fogva sok helyen a legridegebb negáció álláspontjára helyezkedett. Ugyanannak a lelkipásztornak, akit ezelőtt tizenöt évvel szűk esztendőkből, gazdasági válságokban a tenyerén hordozott s neki teher alatt görnyedve s büszkén és boldogan szerzett gondatlanságot, ma, bankóhalmazán ülve, jóléttől elzsírosodott szívvel a naponkénti kenyeret sem hajlandó megadni. A húr egyre feszült, sokhelyt elszakadt s ma már kegyetlen bérharcban

⁸ itt: végzett hallgató

⁹ „művészettel és fegyverrel küzdeni”

¹⁰ megszorított egyház

¹¹ itt: alapvető életszükségletekre vonatkozó

áll egymással szemben pásztor és gyülekezet. Hiába a zsinat okos és bölcs törvényhozása, mely a pap jogos érdekeit teljes erővel védi, viszont igényeit szeretettel és a lelki élet nagy érdekeire való apellálással mérsékeli; hiába volt az én magam emésztő esengésem, feddőzésem és terhes próféciam, amelyek *akkor* egyik-másik gyülekezetre mély és szemmel látható hatást tettek; a helyzet ma sem jobb, mint tavaly, sőt az esperesi jelentés bevallása szerint rosszabb. Ma Baranyában nem lehet simán papot választani, mert a gyülekezetek nem írják alá a díjleveleket. Semmi sem könnyebb, mint a törvénykönyvre ütni s azt mondani: a jogi igazság mellettünk van s aki nem fizet örömet, majd fizet a végrehajtónak. Ezt megteszem én is, megtettem eddig is, s konok keménységgel hajtom a törvény ígája alá azokat a megátalkodottakat, akik nem méltók arra, hogy reformátusoknak neveztesse nek. De nem lehet gyülekezetépítés elve az, hogy „fiat iustitia, pereat – ecclesia.”¹² Az, hogy egy egyházból valamely megromlott nemzedék rajszámra tér ki csak arra az egyházra lehet közömbös, amelyiknek van elég missziói ereje a második nemzedéket missziói hatalmával visszahódítani.

Csak az az egyház nézheti dacos keménységgel a kapuján kitódulókat, amelyiknek megvan a jogcíme a még keményebb, még dacosabb prófétai reménységre: a maradék megtér. De térítettünk-e meg az ige erejével tizedrésznit abból a számból, amelyet a kenyér és jog miatt elvesztettünk? Azok, akik most eb ura fakó kiáltással elhagyják az ősi hajlékot, előbb-utóbb porrá válnak; gyermekeik, unokáik más, szelídebb, hívebb lelkek lesznek, de nem a mi házunk népe lesznek. Ne nyugtassuk meg magunkat azzal, hogy hulljon a férgese; ez nem keresztyén elv; ha Jézus is ezt vallotta volna, nem lett volna megváltás a világon. Ne tereljük el a dolog lényegéről a figyelmet azon való háborgásunkkal, hogy az áttérőket befogadó egyházak lefelé való licitálással megszegték a kívánatos szolidaritást; igaz, jó volna ezt is becsületes egyezményrel világosan szabályozni: a kérdés éle az, hogy híveink pénzkérdés miatt *elmehetnek* tőlünk! Nem díjlevélkérdés ez; az csak napfényre hozta; a tény az, hogy a májusi zöld leveleket a vihar sem tudja letépni a fáról s előbb a törzs szakad ketté, azután hervadnak le róla a levelek; míg októberben az avar levelek az őszi szélnek már a zizzenésére is tömegestől hullanak le. A tény az, hogy ahol ilyen jelenségek vannak, az az ág elszáradt. Ma vagy holnap, ezért vagy azért, de a levelek útrakelnek s igaza van Herczeg Ferencnek a Bizáncban: „Száz ezer pap imája gyöngye arra, hogy fajához kösse a hulló levelet.” *De egy prófétai szó elég arra, hogy kivirágoztassa az Áron száraz vesszejét.* Vitatkozhatunk arról, hogy ki a hibás ebben az elszáradásban: mi-e, atyáink-e, vagy ők is, mi is együtt; de a döntő kérdés az, mit tehetünk mi, hogy megváltozzék a helyzet? Tudunk-e újra lelkeket megragadni, összetörni, foglyul vinni a Jézus Krisztusnak? Tudjuk-e újra előtérbe állítani az egy szükséges dolgot, tudjuk-e nélkülözhetetlenné tenni az ígét s az ige által magunkat? Meg tudjuk-e újra hódítani az elveszett lelkeket s miről tudunk lemondani ezért a célért? Választanunk kell: Isten egyik kezében kenyeret, a másikban lelket nyújt felénk; ha a kenyeret választjuk, elvész a lélek s utána örökre elfogy a kenyér; ha a lelket, a kenyér ideig való megfogyatkozás után bőségesre nő. Tudom, hogy sokan azt mondják erre: „kemény beszédek ezek, kicsoda érthetné ezeket?” – pedig akkor is, most is így állott a dolog: nem azért nem értik, mert kemény a beszéd, hanem azért kemény, mert nem értik. *Baranyában nem a díjlevelekért, hanem a lelkekért kell megvívni a csatát* s nemcsak a baranyai szolgáknak, hanem mindnyájunknak, mert ez mindnyájunk ügye, felelőssége, bűne és feladata.

A másik nagy veszedelem, amely Baranyában, de Tolnában is, különösen a Sárközön dúl: az egyke. Nem mondom el, milyen mély megindultsággal, haraggal, keserőséggel, felfellobbanó és kihunyó reménységgel küzdöttem ellene. Áldott emlékü elődöm: Szász Károly, akinek látogatására a dereshajú nemzedék még jól emlékszik és sokszor még beszédei alapigéjét sőt vezérgondolatát is idézni tudják, szintén

¹² „legyen igazság, még ha belepusztul is – az egyház”

mindent megtett, amit az ige hatalmával földi bizonyágtevőnek meg lehet tenni. Az egykerendszer igen bonyolult társadalmi tünemény. Minden esetre van benne egy csomó gazdasági elem: nagy béke korszakban, földre éhes, nagybirtokok közé ékelt kisgazdák között lépett fel, s ma is fő motiválója az oszthatlanul maradó birtok. Ezért nincs olyan nagy gyökere proletár vagy iparos társadalmakban, Mindjárt utána jó az erkölcsi ok: az anyaság terhétől való félelem. Schopenhauer mondja, hogy ha a fajfenntartásban csak a kötelesség kényszerének volna szava, mint pld. az adófizetésben s nem szólna bele az ösztön a maga vad lobogásával, félszázad alatt kipusztulna a világ. Ha valaki rájött, hogy az élet legnagyobb hajtó erejét csak a maga érdekében használja ki s isteni, világteremtő következményeit kikerülje: csak teljes lelki átváltozással, újjászületéssel lehet az anyaság martyrumos szertartására megnyerni. Beleszövődik egy csomó kulturális tényező: minél míveltebb, annál igényesebb; minél igényesebb, annál gyávább. Fellelhető benne a tömegpszichológiai tényező: helyi szokássá válik, a hagyomány, a népdivat idolumává¹³ nő s szinte tudatalatti kényszerrel uralkodik a lelkeken. Bizonyára elkeveredett benne jó sok ismeretlen phylogenetikai¹⁴ élettani törvény: a kiháló fajták dekadenciájának törvényszerűsége. Végül, de nem utolsó sorban: a vallásnak morális befolyásolásra való elégtelensége. Ez az elemzés nem teljes, de mutatja, hogy mily összetett jelenséggel állunk szemben, s milyen lelkiismeretlenség ezek közül egyet kiragadni s demagóg-propaganda következtetéseit vonni le belőle. Azt a statisztikailag igazolt tényt, hogy a szláv faj szaporább, mint a germán, a germán szaporább, mint a román, az ipari munkás szaporább, mint a földművelő, a katolikus szaporább, mint a protestáns, bűnös dolog arra a *propagandára* használni fel, hogy a szlávval szemben tűnjön el a germán, az ipari munkával szemben szűnjön meg a földművelés, a katolicizmussal szemben pusztuljon a protestantizmus. Ha Magyarországon csak az a vallás az államfenntartó s minden más átkos nemzet-destructio¹⁵, amelynek hívei a legnagyobb születési arányszámot mutatják fel, akkor alighanem pravoszlávoknak kellene lenniük a destructio elleni védekezésünkben, viszont azt, hogy a katolicizmus milyen arcanum¹⁶ az egyke ellen, ékesen bizonyítja – Franciaország. Azt, hogy az egyke magyar református talajon kezdődött el, csak azt mutatja, hogy egy virágzása tetőpontjára ért, anyagilag és kultúráilag fejlett, zárt fajtába és zárt társadalomba kapott bele a halálos kór, amelyik terjed tovább a kevésbé fejlett, más vallású községek között is. Az így gyérülő zárt társadalom réseibe tódul bele a nagyobb társadalmi nyomás súlya alatt a bevándorló, cseléd- és proletárelem, s ha az utóbbi az előbbivel azonos életkörülmények között huzamosabb ideig fog élni, fájdalom, inficiálódni¹⁷ fog. Felekezeti oka az egykének nincs; a felekezetek csak egy ponton jöhetnek be a disputába: melyiknek volt ereje az egykét űző nemzetséget – s itt azon fordul meg a dolog, hogy éppen azt a nemzetséget, a mely a bűnbe belemerült – metanojára¹⁸ bírni? Ilyet pedig eddig – hallomásból mondom – egy-két családdal csak szektárius alakulatok értek el, éppen azon vonásaik és energiáik révén, amelyekben a protestantizmus eleven erői: a hitnek a morális befolyásra elégséges ereje jobban érvényesül, mint a meglanyhult történeti egyházakban. Amelyik percben a mi református egyházunk az újjászületés gyakorlati érvényét újra a középpontba tudja helyezni, azonnal eléri azt az eredményt, amit vallásos motivációval egyáltalán el lehet érni. Nem a reformátusság oka az egykének, de a református vallás lehet az egyik megszüntetője. Egymaga azonban sohasem lesz

¹³ bálvány

¹⁴ itt: törzsejlődési

¹⁵ rombolás

¹⁶ itt: csodaszer

¹⁷ itt: elfertőződik

¹⁸ megtérés

elégleges. Minden tényezőnek össze kell fognia az eredmény biztosítása érdekében. Ezek közül talán az első volna az örökösödési törvény olyan megváltoztatása, amely szerint a szülők teljes vagyonát csak 4 gyermek örökli; két gyermek csak felét, egy gyermek csak negyedét; az el nem örökölt részek vagy telepítésre, vagy olyanok között való kiosztásra fordíthatnak, akik négy gyermeknél népesebb családok sarjadékai. Azután a gyermek számának emelkedésével tetemesen csökkenő adókulcs behozatala. Sokkal erősebb orvosi ellenőrzés és magzat elleni bűnök fogalmi meghatározásának kiterjesztése a fogamzás elleni bűnre is. Ma már ez a kérdés nemcsak a magyarság létkérdése, hanem a református egyház becsület ügye is.

Baranyai útamban a szó szoros értelmében vett egyházlátogatást nem végeztem, csak pásztori és igehirdetői körút volt az. Katádfán, Sellyén, Zalátán, Kémesen, Harkányban, Siklóson, Turonyban és Pécssett volt az a 8 gócpont, ahová összejöttek a környékbeli gyülekezetek szolgálói, vénei és hívei. Mindent istentiszteletet tartottam, küldöttségeket fogadtam, délután a presbyterekkel adhortációt¹⁹ tartottam. Találkoztam az egyházmegye minden hivatalosával, minden presbyterével s a hívek nagy részével. Utam külső ékességeit, díszeit elmossa az idő emlékezetemből, de kitörülhetetlenül él lelkemben az én baranyai református népemnek ragaszkodó, bizodalmas lelke, a szeretetnek felém csapó melege s az Ige hatalma alatt átélt ünnepi órákban a Szent Lélek galambjának szárnyütése. Nincs a világon semmiféle szertartás, symbolum, tekintély, ami méltóságban és erőben felérjen az Ige méltóságával és erejével. Sohasem éreztem úgy, mint egyházlátogatási utaimon, mennyire szükséges volna egy új falusi igehirdetési typus megalkotása! Ha nem vigyázunk, igehirdetésünk is liturgismus lesz, pedig nekünk liturgiánk is csupa homiletikum²⁰ kellene hogy legyen.

Rendszeres canonica visitatiót²¹ tolnai egyházmegyénkben tartottam augusztus 25-től szeptember 16-ig s ez idő alatt minden egyházközséget sőt a nagyobb leányegyházközségeket is meglátogattam. Ide már előre megküldöttem a részletes kérdőíveket, amelyek az egyházközségek külső és belső életének minden vonatkozásait a részletekig kitudakolják és elének tárják. Munkaközben jöttem rá, hogy ezeket az íveket még ki kell egészítenem. Személyi lappal, mely a lelkészek, tanítók életrajzi adatait, minősítését, közéleti és irodalmi munkásságának nevezetesebb adatait tárják fel s az egész kerületre kiterjesztve megadják a kerület összes hivatalosainak matriculáját.²² Fotográfiákkal, mely a templomot, iskolát, klenodiumokat,²³ egyházi intézményeket ábrázolják s idő múltán rendkívül becses történelmi emlékké válnak; végül egy külön és bizalmasan kezelendő kérdőívvel, mely a lelkész vagy tanító sáfárkodásáról, egyéni charismairól számol be. Módját ejtem, hogy e kérdéseket az esperes urakkal alaposan megbeszéljem.

A tolnai egyházmegye általában véve megnyugtató képet mutatott. Az adminisztráció simán és biztosan folyik; az egyházmegyei elnökség intencióit megértik s vezéreikkel híven és bizalommal követik. A jelenlegi esperes szelíd, de hathatós kormányzása alatt az egyházmegye lelkészi kara teljesen megújult; majd minden paróchián, talán kettő kivételével, fiatal lelkész áll a munkában. Díjlevélharcok csak ritkán fordulnak elő s talán csak egykét helyen (Kajdacs, Kölesd) a nép szűkkeblűsége miatt, aminek az volt az oka, hogy annakidején a lelképásztorok nem kaptak az adósegélyen, hanem megelégedtek a régi jó díjlevelekkel, amelyekben ilyen bölcs tételek voltak: „*hal a papnak elegendő, rektornak a fele*”

¹⁹ buzdító jellegű áhítat

²⁰ itt: igehirdetés

²¹ egyházlátogatás

²² itt: adatait

²³ sákramentumok kiszolgáltatásához szükséges tárgyi eszközök

(Gerjen). Az ilyen imaginarius arithmetika²⁴ mellett sokkal inkább megvan a tisztességes mód, mint az újonnan szerkesztett szövevényes konvenciók mellett. Az általános kérdésre: a nemzetiségi, felekezeti és a polgári, politikai hatóságokhoz való viszonyokra vonatkozólag mindenütt megnyugtató választ kaptam. Az istentiszteletekre vonatkozó kép a rendes: a hívek általában véve járják a templomot; télen inkább, mint nyáron, nagy ünnepeken teljes, vasárnapokon kevesebb számmal. A hétköznapi istentiszteletek lassankint néptelenek; az úrvacsorával élők száma a megkonfirmáltaknak átlag 8–10 százaléka, ami kevés; egyházi áldás alul idősebb, vagy özvegyi renden lévők helyenkint szeretik kivonni házasságukat; a házi istentiszteletek már csak emlékezetben, vagy itt-ott kivesző gyakorlatban élnek; az intelligencia általában nem tud, vagy nem akar énekelni. Mindezeket egybefoglalva meg lehet állapítani, hogy az ősi hit és az ősi kultusz még állja a próbát, de azért látszik, hogy az idő árja észrevétlenül mossa a drága szigetet. A pásztori és belmisszió munkát tudakoló kérdésekre adott feleletek azt mutatják, hogy az ilyen irányú munka még mindig sokak előtt felesleges plusznak látszik s az egyéni kezdeményezések nem mutatnak egyöntetű rend- és tervszerűséget. Ifjúsági egyesületek, vallásos összefogásokkal kevés helyen találkoztunk; a presbiterek pásztori munkát alig végeznek, egyházfegyelem nincs gyakorlatban. Természetes, hogy ahol találtam ilyesmit, annál inkább megbecsültem. Ma más világot élünk, mint atyáink; új módszerre és új lélekre van szükségünk. Régen a templom révén mindenkit elértünk; ma azért folyik a harc, hogy a templom újra lelki kohó lehessen. Majd minden gyülekezetben van elemi népiskola; fájdalom ezeket nem láthattam munkaközben, nagyrészt az idő rövidsége miatt; de akarom látni minden veteményes kertünket s tudni akarom, ki a jó tanító. Olyan földről jöttem, ahol nem lehetett megfélemlíteni rólát, mi a jó református iskola. Az egyházak anyagi helyzete általában jó, a hívek áldozatkészsége kielégítő s különösen harangra jókedvűen adakoznak. Szeretik a harangot, mert beszél hozzájuk s igazi anyanyelvükön szólal meg. Igen sok helyt kellett ismételnem a kerületnek azt az utasítását, hogy a javadalmasok illetményét fizető földeket ne az illető javadalom, hanem az egyház nevére írják. Mindenütt érdeklődtem az iránt, hogy mennyi a gyülekezeti teherviselés arányszáma? Ez a szám úgy jön ki, hogyha az összes szolgáltatmányok értékét osztjuk a lélekszámmal. Ebből láttam, hogy ez a szám sokszor a háromezer felé jár, de a nagyobb résznél az ezereken felül, míg Budapesten alig éri el a százat. Nem mondok vele újat, ha közlöm a megfigyelést, hogy minél szegényebb a gyülekezet, annál szebb és eredményesebb a munka. Nagyon kedvező benyomást tett rám Szekszárd, szép pásztori munkájával; Alap és Dunaföldvár hősiességével, a sárközi gyülekezetek, Dunaszentgyörgy, Dorog rendezett jó módjukkal. Szomorú napom volt Bátán, ahol a lelki és erkölcsi dezoláció²⁵ nyomait láttam, melyet a pásztor – immár a második nemzedékben – rossz példaadásával növel; fájdalommal láttam a ceczei, szép gyülekezetnek ólnak is gyöngye iskoláját, melyet a hatóság bezárattott. Feljegyzem kézzel írt ígéretüket: 2 év múlva új iskolát szenteltetnek velem. Utam külső ékességeit itt sem említem; a szeretet és bizalom oly közvetlen és változatos formában nyilvánult, hogy állandó üdülésben tartotta lelkünket a különben nagyon fárasztó és rendkívüli munkát kívánó úton.

Mindkét körútam kedves kötelességemmé teszi, hogy hálás köszönetemet fejezzem ki az egyházmegyék elnökségének, munkatársaimnak és a közigazgatási hatóságoknak. Nagy Imre esperes és Benkő Gyula gondnok Baranyában, Kátai Endre és Benedek Sándor Tolnában, tolnai utam alatt Szabó Károly, Kovács J. István, Forgács Gyula egy. ker. aljegyzők az egyh. m. főjegyzőkkel Göde Lajossal, Takács Ká-

²⁴ itt: képzetes számok

²⁵ pusztulás

I. PÜSPÖKI JELENTÉS

rollyal derekasan kivették részüket a munkából és a fáradságból. Hú, figyelmes útitársam volt mindenütt Kis Ödön püspöki titkár.

Egyébként az egyházmegyékben – amint az esperesi jelentések kaleidoszkópjai mutatják – egymást kergeti a fény és árnyék. Külső Somogy három gyülekezetében 161 kitérő volt, Érsekcsanád 58 hívünk lett nazarénus. De hálával jegyzem fel, hogy Irsai Károly 65 ezer K, Szilassy Aladár 50 ezer K²⁶ adott a szegény theológusok alapjára; az erzsébetfalvai Kálvin-Szövetség 250.000 Kval az imaházat kibővítette; Dabasi Halász Móric 260.000 K adott egyházi célra; Szemere Huba és Jalsoviczky Károly 100-100.000 K alapítványt tettek, fülöpszállási egyházközségünknek özv. Kovács Istvánné egy budapesti házat és a kunszentmiklósinak özv. Csupor Sándorné ugyancsak egy házat hagyományozott, Martinovics Pál 100 darab Kunszentmiklós-Szabadszállás takarékpénztári részvényt 60.000 K értékben. A kölcsesi iskolára Horváth Sámuel amerikai lelkész 48.300 koronát gyűjtött, Alagon Szilágyi Vincze 100 ezer koronát adott templomra. Mátyás Sámuel adakozásai sorát 300 ezer K-val gyarapította, Kisharsány 940 ezer Kval tornyot építtetett, Alsónyék, Szekszárd majdnem egy-egy milliót adott harangokra, last but not least²⁷; Balázs András és felesége 2 és fél milliónyi vagyonát a mohácsi egyházközségre testálta. Az olajos korsó csendesesen, áldottan buzog.

Csak futólag említem meg, hogy a két körúton kívül meglátogattam Ócsát, gyönyörű árpádkori templomának ismertetése céljából Möller István műegyetemi professzor úr által odavezetett kirándulás alkalmából és Kápolnásnyéket az ott rendezett vérteszaljai lelkészi konferencia alkalmával s mindenütt szent szolgálatot végeztem. Többi időmet a budapesti gyülekezetek felkeresése foglalta le, ahol különböző alkalmakkor rendes lelkészi szolgálataimon kívül 152 esetben végeztem igehirdetői munkát.

Még csak azt említem meg, hogy a múlt év folyamán meglátogattam a budapesti főgimnáziumot és a Baár-Madas leánygimnáziumot. Minden osztályban, minden tanárnál, minden tárgyból hospitáltam, részt vettem az ifjúság önmívelő munkájában s csoportonként pásztori igehirdetésben foglalkoztam velük, a látogatás végén pedig az igazgatótanács előtt részletesen beszámoltam tapasztalataimról. Kifogásaimat megtettem, utasításaimat megadtam, itt azt jelenthetem, hogy mindkét iskola derék munkát végez s méltó büszkeségünk tárgya.

Külföldi szemlékre átvezető szomorú, fekete hídul említsük meg az alsóbaranyai-bács-szlavóniai református egyházmegyét. Lélekben itt van velünk s a véres csonk, ahonnét levágták, egyre jobban fáj. De kezd élni és hozza gyümölcsseit az új talajban. Anélkül, hogy hozzánk való viszonyát egyáltalában érinteném, beszámolok róla és jelentem, hogy a S. H. S. királyság területén lévő összes református egyházak egy korporációt alkotnak. Esperesül megválasztották Klepp Péter torzsai lelkészt, ki kiváló munkatársaival hősiességű erőfeszítéssel látott hozzá egyháza külső és belső megszervezéséhez. Az egyházmegyét felosztották két alesperességre s a baranyai részen Szalay Antal kopácsi lelkészt, a bácskai részen Ágoston Sándor bácsfeketehegyi lelkészt bízták meg az alesperesi teendőikkel. Megalkották az egyházmegyei tanácsot, mint közbeeső közigazgatási és igazságszolgáltatási szervet és az elnöki hatáskört megosztották, illetve kiszélesítették. Például szolgálható canonica visitatio kérdőpontokat állítottak össze s intenzív, kötelező belmisszió munkásságot kezdtek. Intézményesen bevezették az egyházfegyelmet, iratterjesztést, néplapot, utazó lelkészeket állítottak be s most foglalkoznak két nagy árvaház létesítésével, végül: megindították a mozgalmat egy protestáns diakonisszaképzőintézet érdekében. Legnehezebb kérdésük a vallástanítás: minden iskola állami s a lelkészeknek az iskolákba belép-

²⁶ magyar korona (pénznem)

²⁷ végül, de nem utolsósorban

ni sem szabad. A vallásitanítást csak állami tanítók végzik s ezért „megtörténik nem egy helyen, hogy református gyermekeinket római katolikus vallású tanító részesíti hitoktatásban és a tanítást görög keleti vallású tanfelügyelő őrzi ellen”. Lelkészképzésük nincs s tőlünk nem vihetnek lelkészt.

Jelentőségénél fogva ki kell emelnem május 8-tól június 6-ig terjedő skóciai utamat. A skót egyesült szabad egyház continentalis bizottságának meghívása folytán mentem el a május 20-án és követő napjain tartott egyházi nagygyűlésekre. Ugyanakkor részt vettem a londoni északi egyházmegye közgyűlésén és a skót államegyház General Assembly-jén, valamint a Presbyteri Világszövetség keleti ágának közgyűlésén. Mindenütt alkalom adatott, hogy magyar református egyházunk helyzetéről szóljak és meleg, rokonszenves nyilatkozataikat egyházunk képviselőjében fogadjam. Skóciai utam szerzője James Macdonald Webster úr volt, a mi hű és igaz barátunk, akinek a magyar ügy és a magyar igazság érdekében tett fáradozásait sohasem tudjuk megköszönni. Neki tulajdonítom, hogy az én igénytelen személyemben a Dunamelléki kerületnek kijáró tiszteletadást és figyelmet mutattak s irántunk érzett sympathiájukban megerősödtek. Örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy őt, akit most skóciai barátai 25 éves lelképásztori jubileuma alkalmából meleg ünneplésben részesítenek, e nevezetes évfordulón második hazája és első gyülekezete nevében szívből üdvözlöm. Mi ismerjük őt. Láttuk, amint közöttünk munkálkodott példaadóan, mint a skót misszió lelkésze s köszönjük neki a Vörösmarty-utcai szép polgári leányiskola megépítését; tudjuk, mit tett értünk, mikor odakünn, hatalmas testvéreink között rajta kívül senki sem volt, aki szavát felemelje értünk s ő megtette azt saját népszerűsége árán is; tapasztaltuk jóságát, mikor a nagy ínségben garmadával jött a szeretetadomány az ő buzgólkodása nyomán s azóta is untalan érezzük, hogy hű és igaz barátunk, hibáink keresztyén feddője, igazunk bátor szószólója. Szálljon felé áldáskívánásunk!

Köszöntsük nemes és tudós utódját, W. Beveridge urat, kit 1922. március 26-án Macgregor glasgowi professzor iktatott be állásába s ugyanakkor a konvent és a Dunamelléki kerület melegen üdvözölt.

Legyen szabad itt külföldi vonatkozásainkról szóló részben beszámolnom arról a nagyfontosságú eseményről, hogy amerikai református egyházaink nagy része a Reformed Church of the U. S. of A. – az amerikai Egyesült-Államok református egyházához csatlakozott, egy kis része független egyházközség lett, egy töredék pedig az episcopalis egyházzal keres kapcsolatot. A konvent örömmel és áldáskívánással bocsátotta el a Ref. Churchhoz csatlakozó egyházakat s kimondotta, hogy a velük való lelki kapcsolatot az új alakulat hivatalos szervei útján fenn akarja tartani. A független gyülekezeteket figyelmeztette az egységben nyilvánuló erőre, mely egyedül képes megőrizni amerikai egyházaink nemzeti jellegét, végül az episcopalisokat intette, hogy a presbyterianus és episcopalis rendszer dogmatikai és gyakorlati eltérése miatt minden testvéri támogatást csak Istentől vett egyházi jellegük érintetlenül maradásának határáig vegyenek igénybe.

Örömmel üdvözlöttük körünkben a holland Gereformeerde Kerk illustris vezetői által Budapesten, 1922. április havában rendezett holland magyar konferenciát. Miután a magyar református egyház a benne küzdő teológiai vagy gyakorlati irányok különbözőségének ellenére is – hála Istennek – megőrizte egységét: egyforma szeretettel fogadhatja mind a két holland testvéregyház képviselőit s készségesen tanulja el tőlük mindazt, ami jó s kálvinizmusunknak javára válik. Az említett konferencián tanulságosan domborodott ki az élő, munkás és hitben gazdag egyházi princípium sok áldott következménye s épen azért hálásak lehetünk a rokonszenves bizonyágtevők iránt, kiknek hozzánk való szeretete máris felettébb gazdag a cselekedetben.

I. PÜSPÖKI JELENTÉS

Nagyjelentőségű az amerikai református denominációknak²⁸ az a vállalkozása, hogy az európai egyházak segítségét külön missziómezőül ismerték fel s egyöntetű munkával kívánják szolgálni. Elvül állították fel, hogy az európai protestántizmusnak a segítséget történelmi egyházaik útján nyújtják, hogy lelki segítséget nyújtanak s csupán ennek az érdekében anyagit, végül, hogy nem eltartani, hanem lábraállítani akarnak. Ennek a vállalkozásnak vezető férfait tiszteltük körünkben dr. Good, dr. Beach és dr. Schäffer urak személyében, kik augusztus havában látogattak meg mindent, míg előre küldött társuk: Laky Zsigmond new-brunswicki magyar presb.²⁹ lelkész majdnem egy éven át élt közöttünk, hanyaszorgalommal végezve terepfelvételi és anyaggyűjtési munkálatait. Most várjuk autopsziájuk³⁰ alapján hozandó határozataikat és intézkedéseiket. De már most beszámolhatok arról, hogy dr. J. Good 750 dollárt küldött a kezeimhez – ami effective a Magyar Földhitelezetnél helyeztetett el – azzal, hogy ez összeg terhére a dunamelléki egyházkerület belmissziói munkáját megszervezzük s kilátásba helyezte, hogy 5 éven át fogja folyósítani ezt a segílyt. Belmissziói bizottságunk e tárgyban megteszi a hivatalos előterjesztést, én itt csak arra szorítokozom, hogy néhány elvi kijelentést tegyek. Egyházi életünk utolsó két évtizedében az összes spirituális kérdések közül a belmisszió problémája foglalkoztatta leginkább úgy az elméletírókat, mint a publicistákat és a közvéleményt. Nem csoda, ha ez a nem túlságosan egyszerű kérdés rendkívül bonyolulttá vált s mivel egy csomó hatalmi és kényelmi, tehát személyi kérdéssel szövődött össze, valóságos Erisz-almája lett. Ha annyi gyakorlati munkát végeztünk volna, mint amennyi elméleti vitát állottunk ki róla, ma már nem lenne belmisszió, mert az igazi belmisszió, mihelyt megvan, feleslegessé teszi önmagát. Pedig a kérdés elvi oldalában alig van a felfogások között különbség. Belmisszió alatt általánosságban értendő az egyháznak az a tevékenysége, amellyel önmagát egyesek és intézmények által hitvallása szellemében építi; különösen minden olyan tevékenység, ami a gyülekezeti kultuszon, vallásos nevelésen, külmisszió és jogi, meg gazdasági tevékenységen kívül esik. Gyökere az egyetemes papság értelmében vett pásztorság és e pásztorságnak intézményekben való prolongálódása.³¹ Tehát az igazi belmisszió nem egyéb, mint megszervezett és teljesen kifejlesztett gyülekezeti élet a maga egyetemes rendszerében. Ideális gyülekezetben nincs belmisszió, mert felesleges. De ideális gyülekezeti élet nincs a földön, mert az egész emberi életet nem lehet a gyülekezetbe beletagolni éppúgy, mint az Alpeseket a svájci faluk határaiba. Mivel vannak nagy gyülekezetközi képződmények, pl. tanuló ifjúság, katonaság, munkásság, amelyek egységes életet élnek; nagy társadalmi nyomorúságok, amelyek minden gyülekezetet egységesen érintenek: pauperismus,³² alkoholismus, leánykereskedelem, hitetlenség, tudatlanság, stb., kell, hogy legyen olyan gyülekezet-, sőt egyházközi tevékenység, amelyik ezt a munkát külön, collective egyetemes: városi nemzeti, vagy világcentrumok szerint végzi el. Ezeknek függetleneknek kell lenniök a gyülekezetektől és az egyházaktól, mert különben feladataikat elaprózzák és a grandiózus tervet összetörik. Ezek azok a fonalak, amelyekkel Isten a gyülekezetileg és egyházilag kiképzett sokaságot egy élő vallásos társadalomba összeköti. De két lényeges kívánalom van. Az interkonfesszionális³³ belmisszió munkásai valamely élő, öntudatos konfesszióknak élő, öntudatos tagjai legyenek, mert különben nem tudnak igazi munkát végezni épen úgy, mint hitem szerint nem jó állami tanár, vagy rendőr az, aki nem élő, öntudatos gyülekezeti tag, bár életfeladata nem konfesszionális munka. A másik az, hogy az interkon-

²⁸ felekezet

²⁹ presbiteriánus

³⁰ boncolás

³¹ itt: kiterjesztés

³² nyomor, mélyszegénység

³³ felekezetközi

fesszionális, vagy társadalmi misszió feladatát csak akkor oldja meg, ha a felkeresett és megmentett lelket egy élő gyülekezet anyai ölébe helyezi. Tehát legyen, aki adja ezt a lelket s legyen, aki vegye. Ne tartsa meg magának, mert a társadalmi misszió közlekedési munka; ha valaki ottragad a vasúton, bizony vagonlakó lesz. Azt hiszem, eddig, az elméleti, a deductiv részben egyetértünk.

Más képet mutat a gyakorlat, az inductiv út. Tény az, hogy mindenütt, ahol a gyülekezeti élet aláhanyaglott s az egyház élete liturgismusra és adminisztrációra sorvadt, a vallás életösztöne vagy a Szent Lélek (e kettő egy alanyt jelel) mindig gondoskodott, hogy e két, rossz szóval „hivatalos”-nak nevezett, egyházi funkció kívül, azok gyakorlóitól függetlenül, szabad társulás formájában, önkéntes munkások által folyjon a láthatatlan egyház maga építése. Természetes dolog, hogy e két munka egymásban akadályt és vádlót látott. A liturgus és egyházjogász illetéktelen futkározó atyafinak nézte a szabad belmissziói munkást, akinek létezése is dühbe hozta, mert nem tudjuk megbocsátani azt, ha valaki önként elvégzi azt, amit mi tudatosan elmulasztottunk. Viszont, a belmisszionárius a szépen zengő liturgusban és ügyesen adminisztráló egyházi kisbíróban akadályt, sőt ellenséget látott s mivel miatta nem boldogult, nyögött egyet s külön gyülekezetet csinált. Egyszer egyik fél, máskor másik fél volt kevésbé hibás s így változtatva hozzájutottak egy kis relatív igazsághoz, amelyik mindenkinek szarvát még nagyobbra növelte. Belejátszott az, hogy a szabadok egyre jobban a pietizmus és szekták felé tolódtak vagy jobban mondvá: ott megrekedtek, míg a hivatalosak az orthodox, vagy racionalis klerikalizmus felé sodródtak s mikor így el volt készítve a talaj, csak egy pár publicistára volt szükség, hogy a vita elvi magaslatra emelkedjék, az ügy pedig beleessék a sárba.

Mi itt a tennivaló? Nem új érveket, hanem új tényeket dobni bele a vitába. A dunamelléki egyházkerület – mert de te fabula narratur³⁴ – megindítja a maga gyülekezetépítő munkáját teljes erővel a kálvinizmus történelmi és hitvallási szellemében. Élő gyülekezeteket akar teremteni Budapesten ép úgy, mint Baranyában, amelyben mindenki dolgozzék, de mindenki Krisztusnak a református egyházban vallott akarata, értelme és szelleme szerint s nem nyugszik addig, míg az élő gyülekezetek nagyszerű sejtrendszerét ki nem építette. Mindenkire számít s mindenkinek munkát ad, aki vállalja ezt a feladatot, akármilyen teológiai, vagy gyakorlati irányhoz tartozott eddig. Épen olyan kedves volt neki az, aki eddig csak distingvált, de nem dolgozott, mint aki dolgozott de nem distingvált. Meglevő belmissziói munkák ellen támadólag fel nem lép, csak ha támadtatik általuk, s hálával ismeri el azt a munkát, amit egyházi interregnum alatt Isten az ő anyaszentegyházáért a szabad egyesületek útján végez s várja az időt, midőn hűséges kezükből átveheti a neki őrzött kincset. Vigyázni fog, hogy csak akkor vegye át, mikor majd képes lesz tovább gyarapítani. A szabad belmissziói munka vezetőit a maga lelki exponenseinek³⁵ tekinti: felelősséget érez érettük, de felelősséget vár tőlük; büszke rá, hogy anyjuk, de számít fiúi hűségükre és hálájukra. Közös értelemmel vonja meg működésük határvonalát és sajátos munkamezőjükön Istentől rendelt helyetteseinek és képviselőinek tekinti őket. Siet kiépíteni azt a kapcsolatot, amelyen át az általuk megnyert drága lelkeket a maga pásztori gondja alá, gyülekezeti szervezetébe felveheti. Alázattal fogad minden intelmet és kritikát, de miután tudja az Isten Igéjéből, hogy Jézus Krisztusnak, a mi Urunknak és Megváltónknak megtisztított, igaz ismeretét vallja s a tökéletes keresztyén élettypus birtokában van, ha gyarlón tudja is megvalósítani ezt: mindazokat, akik közötté hitét gáncsolják, módszerét elvetik s vele szemben más gyülekezeti elvet követnek: jobb meggyőztetésük reményében szeretettel magától idegennek s ügyére ártalmasnak vallja. Mindenek felett bizalmat vár és nyújt minden

³⁴ „rólad szól az ének” (Horatius)

³⁵ képviselő

őszinte léleknek és lélektől s hangsúlyozza, hogy a helyzet tisztázásához inkább munkával akar járulni mint szóval. Egyelőre nem beszél arról, ami volt, mert azt mindenki tudja, sem arról, ami lesz. Mert azt senki sem tudja, arról beszél, aminek lennie kell s azt igyekeznek meg is csinálni.

Általános külföldi összeköttetéseinkről annyit jelenthetek, hogy azoknak szálait tovább fogni kedves kötelességemnek ismerem. Nemcsak azért, mert abból már eddig tetemes áldás származott, amiről alább számolok be; nemcsak azért, mert nemzetünknek ma nagyobb külpolitikai szolgálatot nem tehetünk, mintha minél több sympathikus személyiséget küldünk ki, hogy azok minél nagyobb sympathiát ébresszenek ne maguk, hanem ügyünk és igazunk iránt, hanem azért, mert az Ige egyházainak világszolidaritása történelmi tényé kell hogy váljék. Az egyetemes emberi kultúra ösztön-szerűen érzi, hogy a megtisztított keresztyénségnek azt az óriási differenciálódási folyamatát, mely a hit és egyház terén négy század alatt végbement, egy épen olyan nagy integrálódási folyamatnak kell követni, amely a szeretet elvét a társadalmi praxis útján valósítja meg. Az a sok száz hitvallásárnyalat és felekezet, amely a protestantizmus talaján támadt, tulajdonképpen nem egyéb, mint a protestantizmus virtuális színgazdagságának kibontakozása mindaddig a határig, míg minden vallásos típusnak és igénynek teljesen megfelelő történelmi módszerek, felekezetek állanak elő. De ugyanakkor tudunk és éreznünk kell, hogy e számtalan történelmi módszer egy nagy élő egységnek: a *lélekben* (s nem sakramentomban, vagy intézményekben) *való keresztyénségnek* a szétfejlődése, amely nem azért ágazik szét, hogy az egyes ágak egymástól távol, vagy egymással szembe kerüljenek, hanem azért, hogy a törzs annál jobban kiadja virtuális, diadalmas életerejét. De ezt csak akkor van jogcímünk reményelni, ha mi magunk itthon az Ige egyházainak lelki egységét fenn tudjuk tartani. Természetes, ez lehetetlen azokkal az alakulatokkal szemben, amelyek, mint szekták, a mi egyházi életünket támadják meg; de annál kívánatosabb és lehetőbb a történelmi protestáns egyházakkal szemben. Legelső sorban a testvér evangélikus egyházra gondolok. Sok mindenkinek lehet érdeke, hogy közénk éket verjenek, egyedül nekünk nem az. Azért testvéri szívvel, őszintén szorítsuk egymás kezét, mint akik tudják, hogy sokkal jobbakkal kell lennünk, hogyses egymásról rosszat gondoljunk. Ne engedjük, hogy emberi gyarlóságainkból fegyvert kovácsoljanak eszményeink és törekvéseink tündöklő tisztasága ellen. A sátán módszere kitűnő: gyanakodás, féltékenység és érzékenység az, amire számít; ellene a bizalomnak és a hibák őszinte meglátásának van ereje.

Világosan látom, hogy a másik nagy keresztyén egyházban, a római katolicizmusban két irány küzd egymással: a mérsékeltek és túlzók iránya. A mérsékeltek képesek áldozatra és önmegtagadásra, a túlzók – mint mindenütt a zélóták – árulásnak tartják a megértést, sőt a létező törvények tisztetét is. Ennélfogva nekünk kettős feladatunk van: a túlzókkal szemben keményen megállani, ha kell, a gályá-kig; a mérsékeltekkel szemben megmutatni a még nagyobb megértést, hálát és önmegtagadást. De ezt a két dolgot összekeverni nem szabad.

Még mindig kérdés a kooperáció kérdése: kooperáció a felekezetek és kooperáció a világnézetek között. A kooperáció szó politikai technikus terminus; politikusok találták fel és ők is használják. Mi úgy fogjuk fel, hogy nekünk, református keresztyéneknek kötelességünk minél reformátusabbaknak és minél keresztyénebbeknek lenni. Isten úgy rendezte el körülöttünk a világot, hogy míg mi önmagunkat kifejtjük, azonos úton haladunk mindazokkal, akik velünk közös célok felé törekszenek. Párhuzamosan vonulunk fel protestáns testvéreinkkel; egy csomó nagy dologban épen a lényegesebbekben, együtt haladunk a katolicizmussal; nem egy kérdésben szolidárisoknak érezzük magunkat az örök emberi eszményt, a tiszta humánus munkáló szabadságáramlatokkal is. Ha arról van szó, hogy az erkölcsi komolyság, a prófétai hit életformáló szenvedélye, Krisztus királysága érvényesüljön, senki

sincs konzervatívabb, mint mi. De ha az forog szőnyegen, hogy az emberi méltóság, a lelkiismereti és politikai szabadságok, az egyenlőség, egyéni érték érvényesüljön, senki sincs szabadabb, mint mi. Mi mindig ugyanazok vagyunk, azért látszunk mindig másnak, mert különböző pontról ítélnék meg, mint a mértföldmutatót, amely aszerint van elől vagy hátul, jobbról vagy balról, hogy merre áll tőle az, aki nézi. Minél jobban kidolgozzuk a protestantizmus vertikális dimenzióját, mely a mélység és magasság vonalát adja, annál jobban tisztázódnak a horizontális dimenzió adott pontjai. Egy dolog azonban bizonyos. Egész emberi kultúránk válságban van, mert kiélte magát. Bár nem fogadom el Spengler híres könyvének eredményeit (*Der Untergang der abendländischen Kultur*³⁶) annak az igazságát mégis érzem, hogy minden kultúra egy színezett *Weltgefühlnek*³⁷ a szétfejlődése és emberi alkotásokban való megtestesülése. Az is igaz, hogy mostani kultúránk még mindig egy pogány *Weltgefühlön* épül fel: az élv és hasznosság világnézetén és azért fog összeomlani, mert nincs biztosítva benne az örökkévalónak, az isteninek prioritása. Az ember a világot akarja felélni s ezért felemészti a világ. Nem veszi észre, hogy egy nagy polyp az, amit meg akar enni, csak akkor, mikor már maga lesz prédája önnön ragadományának. Nincs más menekvés, mint ezzel egy új *Weltgefühl*t állítani szemben: az önmagáért létező Isten nagy világérzését s a szolgálatra, áldozatra építeni fel a kultúrát. Anthropocentrikus kultúra helyett theocentrikus kultúra; tehát a világnak újjászületése a nagy kultúrválság megoldása. Nem vetek sok időt bele s a Szentírásnak eschatologikus,³⁸ apokalyptikus könyvei lesznek a legaktuálisabbak. Az idő érik reá; de érünk-e reá mi? Nyílnak-e lassan fel a hit gyermekszemei, melyek egy összeomló világ véres, füstös résein át új eget és új földet lássanak?

Nemzetünk életére tekintve ki, megnyugszik szemem egy napba öltözött ifjú alakján: a százéves Petőfin. Csodálatos lényében dallá vált mindaz, a mi magyar és emberi; zengő pillanattá, ami örök és örökké a pillanat. Ő a testbe öltözött magyar hangulat, minden lehetőségével és gazdagságával. Fáradt, daltalan, hangulatnélküli szívek, menjetek és töltözzetek be e zengő forrással; siket és néma edények, habozzék fel bennetek a dal, mint ahogy a korszok megtelnek a hegyek lelkével: a forrással. Sík magyar róna, ki megmaradtál, miután levágták hegyeidet, telj meg a Petőfi lelkével, ezzel az áradó, hódító lélekkel, amely túlcsap önnön korlátain s visszaszerzi, ami belőle elszakadt. Rongyos, vedlett magyar: nézd ezt a rongyos, vedlett falusi bohémot: fenségesebb és királyibb, mint minden cserkoszorús, koronás hős. Mennyi erő, akarás, mennyi fiatalság van benne: megifjodunk, mert ifjúságából történelem fakad. Olyan szabad, mint egy kalandor, csupa askesis³⁹ és erkölcsi fegyelem egész lénye, mint egy szerzetesé. Forradalmár, aki többet épített mint Palladio; mindig új és mindig a régi; vértócsává vált égi csók, – vérfolt, amiből örök rózsza nőtt. Benne mindent megtalálunk ami magyar, megtaláljuk magunkat, megtaláljuk egymást.

Kérem jelentésem tudomásul vételét.

³⁶ Oswald Spengler: *Der Untergang des Abendlandes* (A nyugat alkonya), 1918.

³⁷ világhangulat, -érzet

³⁸ az utolsó időkre vonatkozó

³⁹ önsanyargatás